

ВИНА В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Досліджується поняття вини та його значення в римському приватному праві. Аналізується вчення римських юристів про ступені вини, випадок, непереборну силу та межі договірної й деліктної відповідальності.

Ключові слова: римське приватне право, вина, ступені вини, випадок, непереборна сила.

Право Стародавнього Риму лежить в основі сучасного цивільного права країн континентально-європейської правової сім'ї. Мета статті – проаналізувати, як розуміли вину римські юристи і яке значення надавалося вині в тогочасному приватному праві, оскільки звернення до витоків дає змогу глибше зрозуміти сьогодення.

Загально визнано, що на початковому етапі свого розвитку примітивне право покладало на особу тягар відповідальності незалежно від її вини, тобто достатньо було самого лише причинного зв'язку між дією та шкодою або й узагалі самої лише забороненої дії. Й. О. Покровський писав, що «відповідальність пов'язувалася тоді з простим фактом заподіяння шкоди; ні в які питання суб'єктивної винуватості примітивне право не вдавалося» [9, с. 283]. З цього приводу Андре Танк також зазначає, що «у примітивних суспільствах відповідальність виникає із зв'язку між дією – байдуже, винною чи ні – та шкодою [15, с. 64]. Проте поняття «примітивного» права чи його хронологічні рамки дослідники не конкретизують. Однак слід погодитися з Г. Ф. Цельникером у тому, що при родовому ладі поняття вини не було [12, с. 15], тоді як, на думку В. М. Яковлева, відповідальність боржника за договором не залежала від вини також і в докласичний період розвитку римського права¹ [14, с. 407].

---

¹ «Примітивне» право, як видається, із настанням класичної доби не пішло назавжди в небуття. «Примітивним» у такому контексті можна вважати й ранньофеодалне право європейських держав до початку рецепції ними римського права в XI-XII ст.

Відкриття фундаментальної ідеї, що юридична відповідальність повинна виникати за наявності вини, належить правникам Стародавнього Риму. Головним осередком норм, що стосуються вини, було і залишається зобов'язальне право. Римські юристи поділяли всі зобов'язання на дві основні групи: зобов'язання з договорів (*obligationes ex contractu*), які виникають із правомірних дій за волею боржника, і зобов'язання з деліктів (*obligationes ex delicto*), що виникають із протиправних дій поза волею боржника. Відповідно до цього й відповідальність могла бути двох видів: або за порушення договірною обов'язку, або за скоєння протиправної дії – делікту.

Як договірна, так і деліктна відповідальність у римському праві ґрунтувалися на принципі вини [4, с. 82; 6, с. 494; 8, с. 149, 207; 10, с. 349; 11, с. 90; 13, с. 179, 235; 14, с. 389, 404, 568]. Причому в Дигестах Юстиніана окремі норми про вину розпорошено по різних титулах так, що ці норми лише в сукупності дають «повну картину» того, як розуміли вину римські юристи. Це дає підстави вважати, що вина не лише важила і в договірному, і в деліктному праві, але й саме поняття вини було єдиним і для договірною, і для деліктного права.

Проте, як слушно зауважує Є. В. Бутенко, *узагальненого визначення* вини (*culpa* в широкому розумінні) римське приватне право не містило [2, с. 12]. Спроби ж сучасних романістів дати таке визначення «від імені» римлян навряд чи можна визнати вдалими, позаяк у більшості з них вина ототожнюється або з протиправністю, або лише з однією із форм вини. Так, Т. Марецолль під виною розумів «будь-який протизаконний вчинок, байдуже, полягає він у дії чи бездіяльності: вимагається лише щоб особа, винувата в такому вчинкові, через викликані звідси наслідки була юридично відповідальною»². О. А. Підпригора зазначав, що вина трактувалася як протиправна поведінка [8, с. 149]. Спеціально зупинятися на аналізі суджень інших учених ми не будемо, а спробуємо охарактеризувати кожен зі ступенів вини порізно.

Римські юристи виділяли три ступені вини (*culpa* в широкому розумінні): 1) умисел (*dolus*); 2) груба необережність (*culpa lata*); 3) легка необережність

---

² Цит. за [2, с. 12].

(*culpa levis*). Слово *culpa* в римському праві мало два значення: у широкому розумінні *culpa* – це вина як родова категорія, у вузькому розумінні *culpa* – це необережність³.

Умисел (*dolus*) має місце, якщо хтось свідомо прагне вчинити дію, що суперечить добрій совісті й праву. В Інституціях Гая злomu умислу присвячено Титул III – «Про злий умисел» (*De dolo malo*). За визначенням Сервія, злий умисел – це деяка хитрість, аби ввести іншого в оману, коли про людське око вдається одне, а робиться – інше (4.3.2)⁴. Це лукавство, обман, хитрість, скоєні для того, щоб обдурити, ошукати, обплутати іншого – вважав Лабеон (4.3.2). Проте, якщо бути точним, у цих судженнях та й загалом у Титулі про злий умисел йдеться не стільки про умисел як форму вини, скільки про делікт «завдання шкоди зі злого умислу». Так, Ю. Барон, Р. Зом, К. Ф. Чіларж і Д. Д. Грімм розглядають *dolus malus* саме як делікт [1, с. 257–260; 4, с. 223; 7, с. 263; 13, с. 245]. Важливо, однак, що *actio doli* – позов про делікт злого умислу – мав субсидіарний, допоміжний характер: він міг бути вчинений лише в разі незастосовності інших, спеціальних позовів [4, с. 220-221; 7, с. 263; 13, с. 245]. Це свідчить про вельми широкий діапазон дії означеного титулу. Разом із тим, у випадках застосування інших, спеціальних позовів протиправна дія теж могла бути вчинена умисно, причому «умисно» в розумінні відмінному, ніж те, що в Титулі – без «хитрості й обману». Але наскрізного, придатного в таких випадках визначення умислу в джерелах не знаходимо. Пояснити це можна тим, що в такому разі поняття умислу видавалося римлянам самозрозумілим – як свідоме прагнення вчинити не по праву.

Необережність (*culpa* у вузькому розумінні) визначалася в римському праві як невияв належної дбайливості (*diligentia*) – дбайливості, яка вимагалася від особи за даних обставин. Міра належної дбайливості могла бути різною, відповідно до чого різнилися й ступені необережності.

---

³ Подібне подвоєння смислу спостерігається й у сучасному загальному праві, де лексема «negligence», яка вживається як означення необережності, подається в словниках як синонім вини взагалі [16].

⁴ Тут і надалі цитати з Дигестів Юстиніана наводяться за виданням [5] в авторському перекладі з російської.

Груба необережність (*culpa lata*) мала місце, якщо не була виявлена та міра дбайливості, яку можна вимагати від будь-кого. Ульпіан писав: груба необережність – це надзвичайне недбальство, а саме нерозуміння того, що всі розуміють» (D.50.16.213.2), або, як це висловив Нерва, коли хто-небудь не є дбайливим тією мірою, якою цього вимагає сама природа людей (D.16.3.32). Значенням груба необережність дорівнювалася до умислу – «*culpa lata dolo aequiparatur*» (D.16.3.32).

Легкою (*culpa levis*) необережність уважалася тоді, коли хтось не виявив дбайливості, властивої справному господареві, дбайливому хазяїну (*bonus paterfamilias, diligens paterfamilias*), що для нього неприпустима легковажна помилка¹⁵ (D.22.3.25). Окрім того, характеризуючи легку необережність, римські правники зробили важливе відкриття – про зв'язок вини й передбачуваності. Вина є, якщо не було передбачено того, що дбайливий міг передбачити (D.9.2.31).

До необережності прирівнювалася також *imperitia* – недосвідченість [10, с. 352]. Цельс писав, що недосвідченість також прирівнюється до вини: якщо хтось узявся пасти телят або полатати чи випрасувати плаття, то він відповідає за вину, а якщо він схибить з недосвіду, то це є його вина, оскільки він узявся за роботу як майстер на своє діло (19.2.9.5).

З цього приводу І. Б. Новицький та І. С. Перетерський вказували, що наведене характерно для роботи юридичної думки Риму: беруться окремі випадки з життя (випасання худоби, латання одягу), дається з них рішення (хиба з недосвіду є вина), наводиться щонайстисліше вмотивування (узявся як майстер на своє діло) і виводиться *regula iuris*, тобто узагальнюючий принцип (недосвідченість зараховується до вини). Загальний принцип довершував собою будову, котра складалася на основі рішень юристів з окремих справ [10, с. 352]. *Ex iure quod est regula fiat* – із права, що діє в житті, виникає юридичний принцип (50.17.1). Отже, правомислення римлян було індуктивним: від

---

¹⁵ Справний господар (*bonus paterfamilias*) – це уявний, збірний образ, сформований на основі трактатів з філософії, сільського господарства, юриспруденції. Як зауважує Г. П. Бичкова, сей образ склався, зокрема, завдяки роботам Магона із Карфагену, Катона, Варрона, Цицерона та ін. [3].

одиночного до загального, від окремого рішення до загальної норми.

Важливо підкреслити, що римляни встановлювали наявність вини у формі необережності, приміряючи поведінку боржника чи деліквента до абстрактного мірила – мірила належної дбайливості. Якщо поведінка боржника (деліквента) відповідала, «дорівнювала» цьому мірилу, то він уважався невинуватим, якщо ж не відповідала (дбайливість його була меншою) – вважався винуватим. Задля цього виокремлювалося два зразкові типи – будь-яка середня людина (*omnes*) і дбайливий господар (*diligens paterfamilias*). У разі, коли досліджувана поведінка не відповідала уявленню про те, як у такій ситуації мала би повестися будь-яка середня людина – констатувалося наявність грубої необережності (*culpa lata*). Коли ж хтось обачністю і турботливістю поступався еталонів поведінки дбайливого господаря, то його вина була легкою (*culpa levis*). Вимірювану в такий спосіб винуватість середньовічні коментатори назвали *culpa in abstracto* – виною за абстрактним критерієм.

На протилежність означеному нерідко можна зустріти згадки про так звану *culpa in concreto* (вину за конкретним критерієм), коли винуватість встановлювалася шляхом зіставлення поведінки боржника із тим рівнем дбайливості, яку він сам зазвичай виявляє стосовно до власних справ [4, с. 84; 8, с. 150; 10, с. 351; 14, с. 405]. Проте, як зауважує Чезаре Санфіліппо, римська класична юриспруденція не визнавала *culpa in concreto* за критерій вини [11, с. 91], оскільки ця категорія, на думку дослідника, з'явилась у Середні віки. Такої ж точки зору дотримувався й Д. В. Дождев [6, с. 497-498].

У літературі також зазначається існування третьої форми необережності – найлегшої (*culpa levissima*) [2, с. 16, 18; 4, с. 84; 12, с. 39]. Проте в першоджерелах вона згадується лише один раз, коли Ульпіан говорить, що закон Аквілія (*lex Aquilia*, 286 р. до н.е.) охоплює і найлегшу (*levissima*) провину (D.9.2.44). Як видається Ульпіан вжив прикметник «*levissima*» замість «*levis*» задля того, аби спеціально підкреслити, що закон Аквілія поширюється не лише на *dolus* і *culpa lata*, але й на *culpa levis*. Тож слід погодитися з тими вченими,

які ототожнюють *culpa levissima* із легкою необережністю (*culpa levis*), вважаючи першу лише вираженим проявом другої [1, с. 81-82; 2, с. 18; 10, с. 351-352].

У разі ж якщо хтось доклав потрібних зусиль і виявив належну дбайливість, але шкода попри те все одно настала – мав місце випадок (*casus*). Випадком називали ситуації, коли шкода була завдана без вини. За загальним правилом це звільняло особу від відповідальності (*casus a nullo praestantur* – за випадок ніхто не відповідає). Фактично це означало, що випадковий збиток залишався на потерпілому: *casum sentit dominus*.

Римські юристи розрізняли випадок простий (*casus*) і кваліфікований – *vis major*, тобто непереборну силу, що її вони визначали як випадок нездоланий, якому неможливо протистояти – *casus cui resisti non potest*.

Непереборною силою вважалися: нездоланні прояви стихійних сил природи: пожежа (коли сталася без будь-чєї вини), повінь, буря, землетрус, корабельна катастрофа тощо; тлінність і смертність усього матеріального, зокрема хвороба й смерть рабів і тварин; насильницькі дії людини, якщо вони нездоланні, приміром, напад розбійників, піратів, навала ворога [2, с. 20].

Проте непереборна сила не звільняла від відповідальності, якщо дії такої сили передувала вина. Сервій сформулював це положення так: «...але й за непереборну силу боржник має відповідати, якщо до справи домішується його вина» (D.44.7.1.4).

Ще одним важливим питанням, постановка й концептуальне вирішення якого належить римлянам, є питання про межі відповідальності. На відміну від обсягу відповідальності, під яким розуміють розмір майнового обтяження, що покладається на порушника, межі відповідальності – це коло ситуацій, за які особа визнається відповідальною. Так, залежно від характеру правовідносин, особа може відповідати: або лише за умисел, або і за умисел і за необережність, або за умисел, необережність і випадок. Як писав Ульпіан, «...іноді договори передбачають відповідальність лише за умисел, іноді ж – і за умисел, і за необережність» (D.50.17.23). Стосовно диференціації меж відповідальності

боржника римськими юристами було розроблено такі основні правила:

1. За умисел і грубу необережність (яка, нагадаємо, дорівнювалася умислові) боржник відповідав завжди, без будь-яких винятків. Договір, що наперед скасовував відповідальність за умисел (*pactum de non praestando dolo*), визнавався недійсним. Цельс вважав, «що не має сили домовленість, аби не відповідати за умисел: бо це суперечить добрій совісті» (D.50.17.23). Проте прощення вже скоєного *dolus* визнавалося дійсним, – зауважує Ю. Барон [1, с. 77].

2. Чи має боржник відповідати за легку необережність – визначалося принципом *utilitas contrahentium* (користь учасників договору): за легку необережність відповідає сторона, на користь якої укладено договір. Боржник, що не мав зиску із договору, відповідав лише за умисел і грубу необережність; якщо ж мав (коли договір було укладено винятково на його користь або ж на користь обох сторін) – то відповідав і за легку необережність. Так, особа, що безоплатно зберігала чужу річ, не маючи ніякої користі з того, відповідатиме в разі її знищення чи пошкодження лише тоді, коли буде в тому її умисел або груба необережність. Навпаки, той хто безоплатно користується чужою річчю, відповідає і за легку необережність, позаяк має із договору користь.

3. У разі прострочення боржника (*mora debendi*) останній відповідає також і за випадок (*casus*), що стався під час прострочення, зокрема за випадкове знищення чи пошкодження речі, яка мала бути передана кредитору, чи за будь-яку іншу неможливість виконання, що випадково виникла. Римляни казали, що прострочення боржника увічне зобов'язання – *mora obligatio perpetuator*. Раб, що його передання кредиторіві боржник прострочив, міг випадково (без вини боржника) померти під час прострочення – та це не звільняло боржника від відповідальності: раб мав бути переданий і «мертвим», тобто мала бути сплачена його вартість (45.1.82.1). Проте, як зазначається вченими-романістами, боржник, що допустив прострочення, міг уникнути відповідальності за випадок, якщо йому вдавалося довести, що шкода настала б і в разі своєчасного виконання ним зобов'язання [4, с. 184; 6, с. 501].

4. Якщо ж прострочення допустив кредитор (*mora accipiendi*), межі відповідальності боржника звужуються: з моменту прострочення кредитора боржник відповідає лише за умисел і грубу необережність, хоча б до цього він і відповідав за легку необережність. Помпоній писав: «варто знати, що коли покупець прострочив, то продавець не відповідає за необережність, але тільки за злий умисел» (D.18.6.18). Цікаво, що навіть у разі, коли після прострочення кредитора загинули запропоновані боржником родові речі, боржник звільнявся від відповідальності. Це відбувалося тому, що реальна оферта (доставка речі у сферу контролю кредитора) призводила до остаточного визначення об'єкта надання і правило *genus nusquam perit* («родові речі не гинуть») на нього більше не поширювалося [6, с. 502].

5. Боржник відповідає за випадок і за вину третіх осіб, якщо на ньому лежить обов'язок *custodia* – охорони речі. У візантійських кодифікаторів *custodia* перетворилася на *exactissima diligentia custodienday rei* – обов'язок особливо ретельної охорони речі [12, с. 42]. В Інституціях Юстиніана (3.23. 3-а) наводиться такий приклад. Проданий раб утік або ж його було викрадено (до передачі покупцеві) без умислу чи вини продавця: якщо продавець узяв на себе охорону (*custodia*) раба аж до моменту передачі, то він несе ризик цього випадку; в протилежному разі продавець відповідальності не несе. Іноді ж обов'язок *custodia* покладався на боржника й без особливої про те домовленості між сторонами, зокрема, якщо річ була прийнята на ремонт чи в безоплатне користування (комодат) [10, с. 353]. Поняттям *custodia* було закладено основи конструкції безвинної відповідальності.

Диференційованими були межі відповідальності й у деліктному праві. В римському праві деліктами визнавалися лише ті діяння, що були прямо передбачені як делікти в законі або в нормах преторського права, наприклад, самовільна вирубка дерев, таємне знищення врожаю, підпал скирти хліба тощо. Перелік таких поійменованих деліктів постійно розширювався, але загального правила, за яким будь-яка шкода (байдуже в який спосіб завдана) підлягала б відшкодуванню, римське право так і не виробило. Інакше кажучи, римське

деліктне право не знало принципу генерального делікту. Воно було системою деліктів сингулярних, так само, як і сучасне англо-американське деліктне право.

Проте найближче до правила генерального делікту наблизилися положення закону Аквілія про відповідальність за неправомірне заподіяння шкоди – *damnum injuria datum*. Законом була встановлена відповідальність за вбивство чужого раба чи худоби, а також за поранення раба чи худоби, і за пошкодження або знищення чужої речі. Ульпіан писав, закон Аквілія скасував усі попередні установи про неправомірно завдану шкоду, як законів XII таблиць, так і інші, на які тепер немає потреби посилатися»⁶ (D.9.2.1.pr.).

Відповідно до букви закону позов (*actio legis Aquiliae*) надавався лише власнику і тільки за умови, що шкода була завдана *corpore corpori* (тілом тілу) – тобто шляхом безпосереднього фізичного впливу на саму річ, тварину чи раба. Тож для застосування закону порушник мав власноруч убити тварину, а не заподіяти їй смерть, викликавши, приміром, переляк, через який тварина стрибнула б в провалля [10, с. 530]. Однак згодом преторське право й практика застосування закону юристами суттєво розширили сферу його дії: було визнано відповідальність за шкоду, хоча б вона й була завдана в інший спосіб, ніж *corpore corpori*; право на позов надано поряд із власником також і добросовісному набувачеві, носіям обмежених речових прав, заставодержателям і кредиторам власника.

Відповідальність *ex lege Aquilia* виникала лише за наявності вини, причому у формі не лише умислу чи грубої необережності, але й легкої необережності також.

Слід зазначити, що романісти одностайні в тому, що в римському праві деліктна відповідальність наставала, за загальним правилом лише за наявності

---

⁶ Маємо уточнити, що закон скасував попередні установи про «неправомірно завдану шкоду», але це не означає, що звідтоді делікт *ex lege Aquilia* став єдиним універсальним деліктом. Поряд із «неправомірним завданням шкоди» (*damnum injuria datum*) римське право й після 286 р. до н.е. знало такі приватні делікти, як *injuria* – особиста образа; *furtum* – крадіжка (що трактується значно ширше аніж «таємне викрадення» – як узагалі будь-яке заподіяння шкоди майну з корисливих мотивів); *rapina* – грабіж; *metus* – погрози з метою змусити особу вчинити правочин; *dolus malus* – зловмисне заподіяння шкоди шляхом обману; *fraus creditorum* – вчинення дій на шкоду кредиторам (відчуження майна з метою не допустити звернення стягнення на нього). Окрім того, список доповнювався ще й низкою «ніби деліктів». Ми зупинимося на аналізі лише делікту *ex lege Aquilia*, бо саме від нього бере початок сучасний принцип генерального делікту.

вини [4, с. 82; 8, с. 207; 13, с. 235; 14, с. 568]. Проте за римською приказкою *non est regula quin fallat* – не буває правил без винятків. Тож і в царині деліктів були випадки, коли порушник відповідав без вини. Зокрема незалежно від власної вини відповідали господарі кораблів, готелів, заїжджих дворів, конюшень за шкоду завдану пасажиром, постояльцям чи клієнтам їх працівниками внаслідок знищення, пошкодження чи викрадення речей, зданих на схов [6, с. 624; 10, с. 356].

Незалежно від власної вини відповідали й власники житлових будинків за *actio de deiectis et effusis* – позовами про вилите й викинуте з вікон будинку, якщо таким чином комусь завдавалася шкода.

Слід зауважити, що два означених випадки римляни не вважали деліктами, називаючи їх натомість «ніби деліктами» (*obligationes quasi ex delicto*). Хоча Д. В. Дождев відмічав, що критерій відбору цих випадків не зрозумілий [6, с. 623], логіка римлян нам бачиться такою. Ніби-деліктом є те, що ззовні нагадує делікт, але вважатися таким не може, позаяк йому бракує однієї чи кількох ознак делікту. Вважаємо, що наведені випадки не увійшли до деліктів тому, що в них відповідальність наставала без вини. Ця обставина зайвий раз підкреслює, що наявність вини порушника була обов'язковою умовою деліктної відповідальності в римському праві.

Підбиваючи підсумок вищенаведеного, слід визнати, що римські юристи не лише відкрили світові фундаментальну етико-правову ідею відповідальності за вину, але й заклали основи категоріальної матриці, в межах якої й понині досліджується поведінка несправного боржника чи деліквента. Окрім того, не можна не помітити, що римляни не пов'язували поняття вини із психічним ставленням: вина визначалася за абстрактним критерієм належної за даних обставин дбайливості. Тобто уявлення про вину в Стародавньому Римі можна кваліфікувати як поведінковий підхід, а отже, слід погодитись з тими правниками, які називають поведінкову теорію вини традиційною для приватного права.

Список літератури:

1. Барон Ю. Система римського громадянського права / Ю. Барон ; [пер. Л. Петражицького]. – [3-е изд.]. – Кн. 4: Обязательственное право. – СПб. : Склад издания в

книжном магазине Н. К. Мартынова, 1910. – 272 с.

2. *Бутенко Е. В.* Вина в нарушении договорных обязательств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Евгений Викторович Бутенко. – Краснодар, 2002. – 198 с.

3. *Бычкова Г. П.* Развитие положений римского частного права о вине в российском гражданском праве [Электрон. ресурс] / Г. П. Бычкова // Федеральный правовой портал «Юридическая Россия». – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1117696>.

4. *Гриммь Д. Д.* Лекции по догме римского права : пособие для слушателей / Д. Д. Гриммь. – [6-е изд.]. – К. : Советская (бывш. Польская типография), 1919. – 279 с.

5. *Дигесты Юстиниана* : в 8 т. / отв. ред. Л.Л. Кофанов ; [пер. с лат.]. – М. : Статут, 2002–2006.

6. *Дождев Д.В.* Римское частное право / Д. В. Дождев ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – [2-е изд., изм. и доп.]. – М. : Изд. группа «НОРМА-ИНФРА», 1999. – 784 с.

7. *Зом Р.* Институции римского права / Рудольф Зом ; [пер. с нем. В. М. Нечаева]. – М. : Типогр. А. И. Мамонтова и К^о, 1888. – 411 с.

8. *Підпригора О. А.* Основы римского частного права : підруч. / Опанас Андронович Підпригора. – К. : Вища шк., 1995. – 267 с.

9. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права / Иосиф Алексеевич Покровский. – [5-е изд., стереотип.]. – М. : Статут, 2009. – 351 с. – (Классика российской цивилистики).

10. Римское частное право : учеб. / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. – М. : Юристъ, 1999. – 544 с.

11. *Санфилиппо Ч.* Курс Римского частного права : учеб. / Чезаре Санфилиппо ; [пер. с итал. И. И. Маханькова] ; под общ. ред. Д. В. Дождева. – М. : БЕК, 2000. – 400 с.

12. *Цельникер Г. Ф.* Вина в российском праве (общетеоретический и исторический аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Григорий Феликсович Цельникер. – Самара, 2004. – 235 с.

13. *Чиларжъ К. Ф.* Учебник институцій римского права / К. Ф. Чиларж ; под ред. В. А. Юшкевича. – [2-е изд.]. – М. : Печатня А.И. Снегиревой, 1906. – 498 с.

14. *Яковлев В. Н.* Древнеримское частное право и современное российское гражданское право : учеб. / Василий Никитович Яковлев. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 960 с.

15. *Tunc A.* The Proper Place of Fault in a Modern Law of Tort / A. Tunc // International Encyclopedia of Comparative Law. – Vol. 11 : Torts. – Brill : Martinus Nijhoff Publishers, 1983 – P. 63–86.

16. What is Fault? [Electronic resource] // Black's Law Dictionary. – Regime of access : <http://thelawdictionary.org/fault/>.

***Карнаух Б. П.* Вина в римском частном праве.**

Исследуется понятие вины и его значение в римском частном праве. Анализируется учение римских юристов о степенях вины, случае, непреодолимой силе и границах договорной и деликтной ответственности.

Ключевые слова: римское частное право, вина, степени вины, случай, непреодолимая сила.

***Karnaugh B. P.* Fault in Roman Private Law.**

The article addresses the notion of fault and its role in Roman private law. The author analyses different aspects of roman lawyers' doctrine concerning the degrees of faults, casus, vis maior and the scope of liability.

Key words: Roman private law, fault, degrees of faults, casus, vis maior.